

ROZPRAWY

Stanisław Chrobak

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

Urzeczywistniać swoje człowieczeństwo - humanizm integralny ks. prof. Janusza Tarnowskiego

Pedagogika ujmuje człowieka w aspekcie stawania się, ale musi ona także poznać, kim człowiek jest, jego istotę. Dopiero wtedy może stawiać pytania o źródła i o cele, i udzielać na nie odpowiedzi. „Skoro pedagogika jest nauką, to ma wspólny dla wielu nauk przedmiot materialny dociekań: człowieka. Wyróżnia się jednak przedmiotem formalnym. Opracowuje ona mianowicie naukowo pozytywny sposób oddziaływania na człowieka w celu osiągnięcia pożądanego wyniku, np. rozwinięcia człowieczeństwa jednostki ludzkiej”¹. Rozwój człowieka, jako istoty społecznej i duchowej, naturalnej i kulturalnej zarazem, przebiega w zetknięciu ze społecznością, z kulturą, którą przyjmuje, poddaje się jej wpływom i nią się ubogaca, ale też ją przemienia i wzbogaca. W całym procesie stawania się osobą, rozwoju ku przyszłej

¹ J. Tarnowski, *Jak nychonynwać?*, Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, Warszawa 1993, s. 54.

„Tylko pedagogika bowiem jest zarazem wiedzą (lub korzystaniem z wiedzy), mądrością rozumienia życia i uprzejmym zwracaniem jego perspektyw, wrażliwością na potrzeby rozwojowe ludzi w imię ich rozwoju ku wartościowości i upelnomocnieniu, a zarazem jest budowaniem kompetencji do działań na rzecz rozwoju”. Z. Kwieciński, *Miedzy patosem a dekadencją*, w: *Pedagogika u progu trzeciego tysiąclecia. Materiały pokonferencyjne*, red. nauk. A. Nałaskowski, K. Rubacha, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2001, s. 16.

postaci człowieczeństwa spełnionego obecna jest nadzieja. Zatem pedagogika skoncentrowana na osobie dąży do umieszczenia osoby w centrum wszelkich wysiłków edukacyjnych (zarówno teoretycznych, jak też praktycznych), jest myśleniem bardziej otwartym na wychowanka. Otwarcie na ustawiczny rozwój pozwala człowiekowi na coraz pełniejsze wyrażanie swojej istoty. Pedagogika należy do tych nauk, które obejmują całokształt bytu człowieka².

„Jeśli za zasadniczą «bazę» wychowania – stwierdza ks. Janusz Tarnowski – uznamy człowieczeństwo w dynamice jego ustawicznego rozwoju, to takie założenie pociąga za sobą stwierdzenie, że cała pedagogika współczesna powinna mieć charakter ludzki, czyli humanistyczny”³. Termin humanizm (łac. *humanus* ludzki), pogląd lub postawa afirmująca godność człowieka, traktowanego jako ośrodek i szczyt wartości doczesnych oraz twórczy podmiot autonomicznych działań, wyposażony w przysługujące osobie ludzkiej uprawnienia indywidualne i społeczne. Termin humanizm wprowadził w 1808 roku F. I. Niethammer na określenie koncepcji pedagogicznej, postulującej uznanie dziedzictwa kultury antycznej za podstawę wychowania i wykształcenia. W filozofii humanizm występuje w różnorodnych odmianach, które łączy uznanie bytowej swoistości człowieka oraz jego twórczej podmiotowości w kulturze i życiu społecznym. Teologiczna interpretacja humanizmu, będąca integralnym elementem teologicznej antropologii, wskazuje na Boga jako na ostateczne źródło godności człowieka. Humanizm jako ideał wychowania eksponuje wagę integralnego i wszechstronnego rozwoju osobowości wychowanka, odwołującego się do autentycznych wartości. Powszechnie zauważa się i orzeka, że wiek XX wykorzenił ludzkość z humanistycznego podłoża, pozbawiając człowieka tego, co jest mu potrzebne do autentycznego życia, rozwoju, pracy, twórczości, przekazania dziedzictwa kulturowego. Nic więc dziwnego, że z perspek-

² Por. M. Nowak, *O pedagogikę wrażliwą na osobę i na wspólnoty osób*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1996, t. 24, z. 2, s. 46-47; Tenże, *Pedagogika personalistyczna*, w: *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwierski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 239-241.

³ J. Tarnowski, *Jak wychowywać?*, dz. cyt., s. 67.

tywy wyzwań XXI wieku pojawiają się apele o kreowanie *nowego humanizmu*⁴.

Z uwagi na wielowymiarowość pojęcia *humanizm* możemy rozpatrywać: 1) jako prąd umysłowy; 2) jako kierunek myśli filozoficznej, koncentrujący się wokół problemów człowieka; 3) jako postawę intelektualną oraz moralną. Uznaje się także, że humanizm to pogląd traktujący godność człowieka za jego szczególną wartość; osobę ludzką za byt wyjątkowy, system bio-psycho-duchowy, twórczy podmiot autonomicznych działań wyposażony w przysługujące jej uprawnienia indywidualne i społeczne⁵. „Mówi się, że nasza epoka jest epoką «humanizmów». Niektóre z nich opierają się na ateistycznych i sekularystycznych przesłankach i jako takie w paradoksalny sposób prowadzą do poniżenia i unicestwienia człowieka; inne stawiają go na piedestale i nabierają cech prawdziwego bałwochwalstwa; są wreszcie i takie, które zgodnie z prawdą uznają wielkość i ubóstwo człowieka, ukazując, utrzymując i rozwijając jego pełną godność. Przejawem i owocem tych humanistycznych prądów jest rosnąca potrzeba *uczestnictwa*. Stanowi ona niewątpliwie jedną z charakterystycznych cech współczesnej ludzkości, prawdziwy «znak czasu», który coraz bardziej dochodzi do głosu w różnych środowiskach i dziedzinach życia, przede wszystkim zaś wśród kobiet i młodzieży oraz w życiu nie tylko rodzinnym i szkolnym, ale także kulturalnym, gospodarczym, społecznym i politycznym. Uczestniczenie i tworzenie w jakimś stopniu nowej kultury humanistycznej stało się wymogiem tak powszechnym, jak jednostkowym”⁶. Potrzebna jest zatem zdolność do tego, by „zrodzić nową myśl i wyrazić nowe energie w służbie prawdziwego

⁴ Por. S. Kowalczyk, *Humanizm*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, Lublin 1993, kol. 1311-1314; S. Kowalczyk, *Humanizm*, w: *Leksykon filozofii klasycznej*, red. J. Herbut, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 1997, s. 276-278, U. Ostrowska, *Humanizm*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003, s. 267-269.

⁵ Por. W. Furmanek, *Humanistyczne aspekty współczesnej pedagogiki pracy*, w: *Pedagogika pracy – tradycja i wyzwania współczesności*, red. S. M. Kwiatkowski, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji, Radom-Warszawa-Bydgoszcz 2012, s. 110.

⁶ Jan Paweł II, Posynodalna adhortacja apostolska *Christifideles laici*, (Rzym 30. 12. 1988), n. 5.

humanizmu integralnego”⁷.

Człowiek wciąż „wychyla się” ku przyszłości, do czegoś dąży, akceptuje wszystkie swe, traktowane integralnie, osobowe wymiary oraz konieczność i możliwość świadomego ich włączenia w budowanie siebie jako osoby. Pedagogika pozostaje w związku z naukami, które dotyczą człowieka. W tym sensie pedagog powinien posiadać zdolność otwierania się i korzystania z dorobku nauk teologicznych, filozoficznych, psychologicznych, socjologicznych, prawniczych itd. Otwartość ta jest otwartością na pluralizm języków i metod. Całościowe ujmowanie zjawisk i procesów edukacyjnych niesie nadzieję na lepsze niż dotąd diagnozowanie edukacji i projektowanie zmian. Interdyscyplinarne ukierunkowanie badań jest więc warunkiem koniecznym odkrywania integralnej, pełnej prawdy o świecie i człowieku⁸. „Integralny rozwój ludzki na płaszczyźnie naturalnej, odpowiedź na powołanie Boga Stwórcy musi znaleźć odbicie w «transcendentnym humanizmie, który udziela [człowiekowi] największej pełni życia; taki jest najwyższy cel osobistego rozwoju». (...) Dlatego dążenie do rozwoju wymaga «ludzi zdolnych do wnikliwej refleksji, poszukujących nowego humanizmu, dzięki któremu człowiek współczesny mógłby odnaleźć samego siebie»”⁹. Ks. Janusz Tarnowski zauważa, że wszystkie rozważania zarówno teoretyczne, jak praktyczne dotyczące jego koncepcji pedagogicznej, „dadzą się zamknąć w krótkiej formule, jakby w atomie zawierającym w sobie potężny dynamizm wychowawczy: chrześcijańską pedagogikę personalno-egzystencjalną. Oto treść owej formuły:

- 1) Priorytet pedagogiczny: człowiek w interakcji z człowiekiem, osoba wobec osoby. Rola wychowawcy i wychowanika na planie drugim.

⁷ Benedykt XVI, *Encyklika Caritas in veritate*, (Rzym 29.06.2009), n. 78.

„Humanizm (a definicja ta może być rozwinięta w kierunkach bardzo różnych) dąży z istoty swej do uczynienia człowieka bardziej ludzkim i do okazania jego pierwotnej wielkości przez wprowadzenie go w uczestnictwo w tym wszystkim, co może go ubogacić w naturze i w historii”. J. Maritain, *Humanizm integralny*, Wydawnictwo Krag, Warszawa 1981, s. 3.

⁸ Por. D. Antiseri, *Breve nota epistemologica sull'interdisciplinarità*, „Orientamenti Pedagogici” 1975, nr 4(130), s. 774-776.

⁹ Benedykt XVI, *Encyklika Caritas in veritate*, (Rzym 29.06.2009), n. 18-19.

- 2) Wychowanie: stawać się coraz bardziej człowiekiem, dochodząc wciąż na nowo do swej egzystencjalnej głębi i zmierzając ku tak samo pojętej egzystencji wychowanka.
- 3) Wychowanek nie jest przedmiotem, lecz stanowi podmiot promieniowania pedagogicznego na wychowawcę.
- 4) Mistrz: Jezus Chrystus żyjący w Kościele, Syn Człowieczy, Bóg Wcielony.
- 5) Przez autentyczny dialog wychowanie staje się pomocą w egzystencjalnym spotkaniu z Bogiem i ludźmi, czego wynikiem powinno być pełne zaangażowanie wychowawcy i wychowanka¹⁰.

Powrót do osoby podkreśla w sposób szczególny personalizm. „«Personalizm» jest czymś bardziej precyzyjnym i bardziej definiowalnym niż to, co zostało wydobyte z terminu osoba, wykorzystywanego przez egzystencjalizm, fenomenologię, strukturalizm, funkcjonalizm i inne przeróżne współczesne ujęcia teoretyczne. (...) personalizm nie jest ani szkołą, ani doktryną, ale dążeniem, fenomenem reakcji”¹¹. Jak stwierdza ks. Janusz Tarnowski „personalizm może wiązać się z koncepcją stałej, niezmiennej natury ludzkiej, określonej jakąś formułą opartą na rozumowaniu; egzystencjalizm natomiast kładzie nacisk na zmienność i konkret, na elementy przeżyciowe, wolność i decyzję. Personalizm na ogół widzi człowieka optymistycznie, egzystencjalizm zaś – pesymistycznie albo przynajmniej w kategoriach dramatu lub tragedii. Dążność do obiektywnego ujęcia, nieraz prowadząca do schematu, właściwa jest personalizmowi; egzystencjalizm zaś jest filozofią podmiotu, z zasady wrogą wszelkim schematom. Wreszcie bodaj najbardziej typowa różnica: skrajny egzystencjalizm odrzuca wszelką

¹⁰ J. Tarnowski, *Jak wychowywać?...*, dz. cyt., s. 180.

¹¹ G. Flores d'Arcais, Personalistyczna filozofia człowieka jako osoby ludzkiej, w: *Poza kryzysem tożsamości. W kierunku pedagogiki personalistycznej*, red. F. Adamski, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 1993, s. 17.

„Przedstawiciele personalizmu bliscy są sobie w docenianiu wielkości i godności osoby ludzkiej, różnią się natomiast w jej rozumieniu. Wizję J. Maritaina można określić jako bardziej esencjalną, podczas gdy E. Mounier widzi osobę raczej od strony jej egzystencjalnego zróżnicowania”. J. Tarnowski, *O użyteczności niektórych kategorii personalistycznych dla pedagogiki*, „Kultura i Edukacja” 1993, nr 2(4), s. 30.

substancjalność, podczas gdy pojęcie substancji wchodzi do klasycznej definicji osoby (Boecjusz), od której rozpoczynają się dzieje personalizmu”¹².

Personalizm, który istnieje w wielu odmianach, wywołuje ciągle żywe zainteresowanie szerokich kręgów pedagogów – zarówno teoretyków, jak i praktyków. W wielorakości swoich ujęć, personalizm przyjmuje na ogół, postawę otwarcia na egzystencję, ujmowaną w wymiarze przestrzenno-czasowym. W podstawowych kategoriach personalistycznych („osoba”, „wspólnota”), zauważa się szczególne uprzywilejowanie dla myślenia egzystencjalnego i antropologicznego, a przez to także – pedagogicznego. Rozpatrując człowieka we wszystkich jego wymiarach, personalizm z istoty swej jest ciągłym „wykraczaniem poza siebie” tak, jak człowiek, jeśli ma być bytem autentycznym, winien nieustannie kroczyć od zewnętrżności do wewnętrżności, od wewnętrżności do transcendencji. Egzystencjalistycznej koncepcji człowieka zagubionego, bez przeszłości i bez przyszłości, personalizm przeciwstawia ideę człowieka przejawiającego się w historii i jednocześnie w stosunku do niej transcendentnego. Ponieważ obydwie te kierunki (egzystencjalizm¹³ i personalizm) wyodrębniają człowieka spośród otaczającego świata i czynią go ośrodkiem swej filozofii, stanowi to podstawę dla niektórych myślicieli utożsamienia personalizmu z egzystencjalizmem. Dokładniejsza jednak analiza wykazuje poważne rozbieżności. W tym kontekście, personalizm powinien „przekraczać” współczesne filozofie a jednocześnie przejąć to, co w nich cenne – personalistyczne motywy. Personalizm bowiem to nie zamknięty system filozoficzny, doktryna, religia, ale raczej perspektywa, metoda, postawa, postulat, myślenie żywe, myślenie historyczne. Rozumienie

¹² J. Tarnowski, *Pedagogika egzystencjalna*, w: *Pedagogika. Podręcznik...*, t. 1, dz. cyt., s. 256.

¹³ Na temat egzystencjalizmu zob. m. in.: E. Mounier, *Wprowadzenie do egzystencjalizmów*, wybór i opr. J. Zabłocki, Wydawnictwo Znak, Kraków 1964; A. Wawrzyniak, *Egzystencjalizm*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1995, kol. 740-747; Tenże, *Egzystencjalizm*, w: *Leksykon filozofii klasycznej*, red. J. Herbut, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 1997, s. 140-144; M. Nowak, *Egzystencjalizm w pedagogice*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 1012-1015.